

אנשים רגילים? – פרשת קצין ס"ס מקס טויבנר

יהושע ר' ביכלר

פתיחה

בסתיו 1941, בעיצומו של רצח שיטתי של האוכלוסייה היהודית בשטחים הכבושים של ברית-המועצות, נרצחו בידי אנשי יחידה קטנה מכוח העורף של הוואפן ס"ס, מספר רב של ילדים, נשים וגברים יהודים. לכאורה, מקרה שגרתי ולא יוצא דופן באותם הימים. מה גם שהיחידה – סדנה ניידת – היתה כפופה לבריגדת הס"ס הראשונה שמשימתה העיקרית באותה עת היתה רצח המוני של יהודים בשטחי אוקראינה הכבושים.¹ ואמנם, הטבח שעשו אנשי הסדנה ביהודים לא עורר באותם הימים שום עניין וגם לא זכר בדוחות השגרתיים שהועברו תדירות בשרשרת הפיקוד של יחידות הס"ס, יחידות שתפקידן היה להכחיד את האוכלוסייה היהודית בברית-המועצות.

ואולם לאחר שהיחידה סיימה את משימתה וחזרה באביב 1942 לבסיסה, עוררו פעולות הרצח שביצעו אנשי הסדנה מבוכה רבה והביאו להתרוצצות בין הדרגים הבכירים במערכת הס"ס. הסוגיה העסיקה מאוד את מערכת המשפט של הס"ס ובייחוד את ראש הס"ס היינריך הימלר. גם אחרי המלחמה נידונה הפרשה בכמה ערכאות בגרמניה המערבית.

במאמר הזה אנסה לבדוק במה שונה המקרה הנדון כאן ממאות פעולות רצח אחרות שביצעו הס"ס וזרועות אחרות של המשטר הנאצי בשטחים הכבושים של ברית-המועצות. וכן את השאלה האם חרגו פעולות הרצח שביצעו אנשי הס"ס של היחידה הזאת מן "הנורמה" שקבעו לעצמם הנאצים באשר להכחדת העם היהודי ואשתדל להבהיר את פשר המבוכה שנסתררה בקרב מערכת המשפט של הס"ס שטיפלה בסוגיה הזאת והביאה למעורבותם של הדרגים הגבוהים ביותר בפרשה. הדיון כאן יתמקד בשלושה נושאים: פעולות הרצח של אנשי הסדנה במקומות שונים; התייחסותם של מוסדות הס"ס לפרשה עצמה והדילמה שעמדה לפני הנאצים בזמן הטיפול בפרשה והשלכותיה על מדיניות הס"ס בעניין רצח היהודים; אמות המידה של מערכת המשפט של גרמניה הפדרלית שדנה את אנשי הס"ס שעוללו את הפשעים שמתוארים להלן.

¹ ראה יהושע ביכלר, "חלקן של בריגדות ואפן-ס"ס ברצח היהודים בברית המועצות", *ילקוט מורשת* מ"א (1986), עמ' 37 ואילך.

מבוא

במסגרת היערכותם של כוחות הס"ס והמשטרה לקראת הפלישה לברית-המועצות הקים לעצמו היינריך הימלר מטה מיוחד, שנקרא מתחילת מאי 1941 "קומאנדושטאב רייכספירר-ס"ס" (Kommandostab Reichsführer-SS).² תפקידו של המטה היה לעסוק בכל השאלות הארגוניות הקשורות להפעלתם של כוחות הס"ס והמשטרה ולתאם בין הפונקציות השונות שהוטלו על הימלר (או שקיבלן עליו), במסגרת "המשימות המיוחדות" שהטיל עליו הימלר. הימלר הבין שהוא והס"ס אמורים לנהל את השטחים הכבושים מבחינה פוליטית, כלומר, אבטחה ביטחונית של המרחב ו"טיהור" גזעני של "הלבנסראום" במזרח.³ להימלר היה ברור שיהיה עליו להתכונן כראוי למשימה היומרתית ולהכין בעוד מועד את הכוחות הדרושים; ואפן-ס"ס (Waffen-SS), משטרת הסדר (Ordnungspolizei) ומשטרת הביטחון (Sicherheitspolizei). באותה עת עמדו לרשותו בעיקר חטיבות ס"ס שהיו ממוקמות בכל הארצות שכבשו הנאצים באירופה. את מצבת כוח האדם של החטיבות היוו בעיקר אנשי "ס"ס כללי" (Allgemeine SS), שגויסו עם פרוץ מלחמת העולם השנייה כ"תגבורת לכוחות המשטרה", והיו למכשיר הטרור הנאצי בכל מקום שבו הוצבו. בתחילת 1941 הגיע מספר חטיבות הס"ס לשיא של כ-16 חטיבות. במאי 1941 ריכז הימלר את חטיבות הס"ס שהיו מוצבות בפולין וחילק אותן, לפי מתכונת צבאית, לשלוש בריגדות שמנו למעלה מ-20,000 איש בסך-הכל. לצד בריגדות הס"ס הוקם גם מערך כוחות העורף והתחזוקה, שמנה גם הוא כמה אלפים של חיילי ס"ס. כשפלשו הגרמנים לשטח ברית-המועצות הוצבו בריגדות הס"ס תחת פיקודו של הקומנדושטאב והיו כפופות ישירות להיינריך הימלר.⁴

לאחר שהועברו קמעה קמעה לשטחים הכבושים הופעלו בריגדות הס"ס בעיקר במשימות "טיהור והרגעת שטחי העורף" ועסקו בעיקר ברצח המוני של יהודים. היחידה האפקטיבית מבין הכוחות שעמדו לרשותו של הימלר היתה בריגדת הס"ס הראשונה (הממוכנת). זו כללה שתי חטיבות רגלים שמנו כ-7,000 אנשי ס"ס ונוספו להם גם יחידות של מערך מסייע. לקראת יציאתה של הבריגדה לשטחים הכבושים הוצבו תחת פיקודה יחידות תחזוקה שהתקדמו בעקבותיה לעומק ברית-המועצות. בין היחידות האלה היתה גם הסדנה הניידת שטיפלה במערך התובלה של הבריגדה.⁵

² ראה *Umbenennung der Einsatzstabes Reichsführer-SS*, BA Koblenz NS-19/3508-7

³ בסוגיה זו ראה ספר: Peter Jahn-Reinhard Rürup, *Erobern und Vernichten, Der Krieg gegen die Sowjetunion*, Berlin 1991, בייחוד עמ' 7-47.

⁴ ראה קובץ תעודות *Unsere Ehre heisst Treue, Kriegstagebuch der Kommandostabes Reichsführer SS*, Vienna 1984, p.17.

⁵ ארכיון צבא צ'כיה (להלן ACA), Kdo Stab RF-SS, kar. 19/130.

הסדנה הניידת היתה חלק מכוחות העורף של "קומנדושטאב", שהתארגנו ביוני 1941 בבסיס תחזוקה של הס"ס בוולאו (Wohlau) שבשלזיה. היחידה היתה מורכבת בעיקר מאנשים שהתנדבו או גויסו לחטיבות הס"ס בשנים 1939-1941. בזמן ההיערכות לקראת הפלישה לברית-המועצות אותרו אנשי המקצוע הדרושים שהיו מוצבים בחטיבות השונות והועברו לבסיס וולאו וחולקו בין יחידות תחזוקה שונות על-פי מקצועם וכישוריהם. באוגוסט 1941 עברה הסדנה הניידת, שמנתה אז 37 איש (קצין אחד כמה חוגרים והשאר טוראים), לבסיס אריס (Arys) בפרוסיה המזרחית, שבו התארגנו יחידות "הקומאנדושטאב", ואחר-כך הצטרפה לבריגדת הס"ס הראשונה.⁶

אנשי היחידה נבדלו מכמה בחינות משאר הכוחות שאיישו את חטיבות הס"ס השונות. כאמור, רובם ככולם היו בעלי מקצוע. היו ביניהם שני מהנדסים, מפקד הסדנה, אונטרשטורמפירר מקס טויבנר (Max Täubner), היה מהנדס מטוסים, חמישה מכונאים, ארבעה מסגרים, ארבעה נהגים מקצועיים ששימשו גם כמכונאים, שני חרטים, שני פחחים, שני נגרים, מנהל עבודה בסדנה, חשמלאי רכב ונפח. אחרים היו פקיד בנק, בנאי, מנהל מרחץ, שרת אצל בן אצולה, נשק וחובש. טווח גילים רחב היה מאפיין אחר שבלט בקרב אנשי הסדנה. היו ביניהם חיילים בשירות חובה, בשנות העשרים לחייהם וגם גברים בני 30 שהתנדבו לשרת בס"ס. הגיל הממוצע של אנשי הסדנה היה 28. המבוגר ביחידה, בן 39, היה ראש המועצה וראש המפלגה הנאצית במקום מגוריו קודם שהתנדב לס"ס. עוד כמה מאנשי היחידה נמנו עם "הלוחמים הוותיקים", שעברו אינדוקטרינציה נאצית אינטנסיבית. כמה מהם היו חברים פעילים בארגונים נאציים שונים עוד בתקופת ויימר, ובכללם אנשי ס"א וס"ס. ארנסט ק' היה איש ס"ס ותיק, ועמד בראש גדוד של ס"ס כללי (Allgemeine SS) בדרגת שטורמבאנפירר. אולם בוואפן-ס"ס שירת בתור טוראי, דבר שעורר בו תסכול ועגמת נפש רבה. רובם נמנו עם המעמד הבינוני הנמוך, אבל בתור בעלי מקצוע מיומנים זכו ליוקרה וליחס מיוחד בחברה הגרמנית הנאצית. 31 מאנשי היחידה היו גרמנים מן הרייך ("רייכסדויטשה"), שניים מהם מחבל הסודטים ושישה היו גרמנים אתנים, "פולקסדויטשה": שניים מליטא, שניים מלטוניה, אחד מרומניה ואחד מאזור פוזן. אלה "חזרו" בשנים 1940-1939 לרייך והתיישבו בחבלים המזרחיים שסופחו לגרמניה עד שגויסו לחטיבות הס"ס. מספרם המכריע של "הרייכסדויטשה" מייחד גם הוא את היחידה מיתר יחידות העורף של הוואפן-ס"ס שבלט בהן מספרם הרב של פולקסדויטשה.

מפקד היחידה, אונטרשטורמפירר מקס טויבנר, יליד 1910, לא בלט במיוחד בקרב אנשי הסדנה. הוא היה בן למשפחה זעירה בורגנית ואביו היה פקיד בכיר במינהל הרכבות. מכיוון

⁶ שם, Kdo Stab RF-SS, kar. 15/111.

שגילה מנעוריו נטיות טכניות למד טויבנר בבית-ספר תיכון מקצועי במגמת מכונאות. בשנת 1930 החל ללמוד הנדסת מטוסים,

ב- 1933 סיים זכה לתואר מהנדס מטוסים וכלי רכב. נראה שבתקופת הלימודים באוניברסיטה הטכנית, וייתכן שעוד קודם לכן, הצטרף טויבנר לארגון הסטודנטים הנאצי (NSDStB) ובשנת 1932 התקבל כחבר במפלגה הנאצית והצטרף גם לס"א. עוד לפני שעלה היטלר לשלטון, ב- 1 בינואר 1933, עבר טויבנר מן הס"א לס"ס. טויבנר נחשב "לוחם ותיק", בכרטיסו האישי נרשמו ציוני שבח וזכרת תרומתו ל"תנועה".⁷ נראה שטויבנר ספג מהשקפת העולם הנאצית בעיקר שנהא רצחנית ונחרצת ליהודים. מן העדויות עולה שהיה "שונא יהודים פנטי" והיתה לו "תאוה לדם יהודי".⁸ לאחר שסיים את לימודי ההנדסה עבד טויבנר במפעל המטוסים הידוע "מסרשמיט" (Messerschmitt). ב- 1937 הצטרף לחיל האוויר ושירת בכמה בסיסים. במאי 1941 פרש טויבנר מחיל האוויר והתנדב לוואפן-ס"ס. לסיבת פרישתו מחיל האוויר יש כמה גרסות. טויבנר טען ששמע על הקמת יחידת טיס במסגרת הוואפן-ס"ס וכאיש ס"ס ותיק חשב שזהו מקומו. לפי גרסה אחרת לא היה השירות בחיל האוויר לרוחו. נראה שטויבנר חיפש "אתגרים רציניים" שיעלו בקנה אחד עם השקפת עולמו. בתחילת יוני 1941 הועלה לדרגת אונטרשטורמפירר והתמנה למפקד סדנה ניידת שהיתה חלק של מערך התחזוקה של הקומנדושטאב. לקראת העברת היחידה לשטחים הכבושים הצהיר טויבנר לפני פקודיו, שהוא מתכוון "לחסל 20,000 יהודים לפחות". על כוונותיו אלה הצהיר טויבנר עוד קודם לכן, בחוג ידידיו והמשפחה.⁹

ב- 8 בספטמבר 1941 יצאו אנשי הסדנה הניידת ויחידות עורף אחרות מבסיס אריס והתקדמו בעקבות בריגדת הס"ס הראשונה בשטחי אוקראינה הכבושים. לפי מפת "דרכי ההתקדמות של בריגדת הס"ס הראשונה", שנשתמרה בארכיון הצבא בפראג, ניתן לשחזר את נתיב ההתקדמות ומקומות החניה של הסדנה הניידת מאז יציאתה מאריס ועד מקום חניית האחרון, בעיר קונוטופ (Konotop), השוכנת כ- 250 ק"מ צפונית-מזרחית לקייב (ראה נספח 1).

פעולות הרצח של אנשי הסדנה הניידת

בשעה שסוקרים את מעשי הטבח שחוללו אנשי הסדנה הניידת יש להביא בחשבון שבנתיב התקדמותם בשטחים הכבושים עברו קודם לכן שתי יחידות גדולות, שרצח המוני של יהודים היה באותו הזמן תפקידן העיקרי. תחילה היו אלה "הקומנדוס" של איינזצגרופה C, ואחר-כך, "גל ביטחוני-משטרתי שני", יחידות בריגדת הס"ס הראשונה.¹⁰ שני הכוחות האלה הניחו

⁷ נתונים אישיים על אנשי הסדנה, ראה, Zentrale Stelle Ludwigsburg (ZSt), II 204 AR-132/61.

⁸ ארכיון יד ושם (להלן איו"ש), (TR-10/1080 (LKA Baden-Würt. 81-69).

⁹ איו"ש, TR-10/711, עמ' 7-8.

¹⁰ בעניין האיינזצגרופן השווא, Ralf Ogorek, *Die Einsatzgruppen und die Genesis der Endlösung*, Berlin 1996, pp. 127 ff. על בריגדת הס"ס הראשונה, ראה ביכלר, "חלקן של בריגדות ואפן ס"ס", עמ' 46-47.

אחוריהם, לכל אורך מסלול התקדמותם, שורה ארוכה של קברי אחים שנטמנו בהם מאות אלפי יהודים.

הסדנה הניידת נעה אפוא בשטח שכבר "טוהר" בידי כוחות נאציים שונים, ולמעשה נכחדה רוב האוכלוסייה היהודית בפעולות השונות שנתבצעו במשך החודשים הראשונים לאחר הכיבוש הגרמני. אולי משום כך לא הוטלו על אנשי הסדנה "משימות מיוחדות" והם גם לא נועדו לקחת חלק ברצח יהודים וקבוצות אוכלוסייה אחרות, שהוגדרו בידי הנאצים כאויבי הרייך הגרמני. מן החומר התיעודי הרב שעומד לרשותנו עולה, שאנשי היחידה לא נדרשו מעולם להשתתף במבצעי "טיהור" ו"השקטה", שרצח יהודים היה חלק אינטגרלי מהם. ואמנם, היחידה פעלה על דעת עצמה וטויבנר ואנשיו רצחו אלפי יהודים ביזמתם ועל דעת עצמם, בלי שנצטוו בידי הממונים עליהם. הם הבינו שהם יכולים לנהוג ביהודים כאוות נפשם וביצעו את הרצח באכזריות רבה.

פעולות כאלה לא היו יוצאות דופן. ידועים מקרים רבים של רצח יהודים בידי נאצי או בידי גרמנים אחדים "ללא סמכות", רק מתוך שנאת יהודים, ללא כל תגובה של הדרגים הממונים עליהם. כך גם פעולות הרצח שביצעו טויבנר ואנשיו, שנשארו לרוב עלומות ולא עוררו כל תשומת לב. הן גם אינן נזכרות בדוחות של בריגדת הס"ס הראשונה, שבהם דווח בפירוט רב על האקציות שהשתתפו בהן יחידות הבריגדה השונות ובמהלכן נרצחו המוני יהודים. רוב פעולות הרצח של יהודים שביצעו אנשי הסדנה אינן מתועדות וגם לא ידוע באילו מקומות בוצעו וכמה אנשים נרצחו.

התעודות הגרמניות הרלוונטיות על רצח יהודים בידי טויבנר ואנשיו, מקורן בהליכי החקירה והמשפט שערכו רשויות הס"ס נגד אנשי הסדנה, הליכים שהחלו באביב 1942.¹¹ אולם הן מתייחסות רק לטבח שחוללו אנשי הסדנה בשלושה יישובים, שבהם חנו זמן רב יותר, ובאשר להם מצאו שופטי הס"ס "ראיות מוצקות". מדובר בעיירות נובוגראד-וולינסקי (Novograd-Volynski) (בגרמנית Zwiahel), שולוחובו (Šolochov) ואלכסנדריה (Aleksandrija). לפי קביעת בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה שדן בנושא, רצחו אנשי הסדנה במקומות האלה 965 יהודים לפחות. אולם בית הדין טען, שאנשי הסדנה "פעלו" גם ביישובים אחרים, אך נראה שרשויות המשפט של הס"ס לא טרחו במיוחד לאסוף "ראיות מוצקות" באשר למקומות האלה.¹² נראה שעל-פי אמות המידה שלהם התנהל הרצח במקומות האלה "בצורה שגרתית" וללא חריגות. מן הראוי לציין, שהממצאים של בית הדין של הס"ס היו קבילים כולם גם בערכאות המשפטיות של הרפובליקה הפדרלית הגרמנית שדנו בשנות השישים והשבעים בפשעי המלחמה של אנשי הסדנה הניידת. מן העדויות עולה שאנשי

¹¹ תעודות מקוריות נמצאות בלודוויגסבורג, העתקים באיו"ש, TR-10/1080, 711, 752, 101.

¹² איו"ש, TR-10/711, עמ' 5-8.

הסדנה רצחו יהודים גם בדרכם למקומות החניה שהוקצו להם בשטחים הכבושים ויזמו אקציות בדרך התקדמותם, מחבל ווהלין במערב ועד קונטופ שבצפון מזרח אוקראינה. היישובים שנזכרו בעדויות בשמותיהם הם דובנו (Dubno), ז'יטומיר (Žitomir), שפטובקה (Šcpetovka), יוסטינובקה (Justinovka), זנאמנקה (Znamenka), ניקופול (Nikopol), קרמנצ'וג (Krementsshug), פוטיוויל (Putivil) וקונטופ שבאוקראינה. כמו כן נזכרו עיירות אחרות, לא מזוהות, שבהן נרצחו יהודים בידי טויבנר ואנשיו.¹³

ואף-על-פי-כן שיש לבדוק בזהירות רבה את העדויות שמסרו אנשי ס"ס אחרי המלחמה, הרי שלאחר הצלבת המידע עם מקורות נוספים נראה שאכן קיימת סבירות גדולה שבאותה עת אמנם נרצחו יהודים רבים ביישובים שהוזכרו לעיל. כאמור, טויבנר ואנשיו רצחו יהודים עוד בדרכם למקום ההיערכות הראשונה בשטחים הכבושים. איש ס"ס שהשתתף באחת מן הפעולות האלה מתאר בעדותו את רצח היהודים, לאמור:

"נעצרנו באיזה מקום לחניית לילה וטויבנר נתן פקודה להתכונן לפעולה. הוא הוביל אותנו מחוץ ליישוב, שם הוכן בור גדול ובבניין הסמוך רוכזו יהודים. הם הובאו סמוך לבור ונורו מאחור בידי אנשי היחידה. ...אחד מאנשי היחידה שהכינוי שלו היה "הנס הארוך" התמוטט, לאחר שהיה צריך להרוג אישה עם תינוק. ...אין לי מושג כמה יהודים נרצחו, אולי כמה עשרות. ...בפעולה לקחו חלק כל אנשי היחידה. ...בהפסקות שבין חיסול קבוצת יהודים אחת לשנייה, ניגן טויבנר באקורדיון שירים פופולריים כדי לעודד את האנשים..."

נראה שהרצח בוצע בעיירה ביאלוביצ'ה (Bialowicza) השוכנת בביילורוסיה המערבית, במחצית הדרך בין בסיס היציאה למקום ההיערכות הראשון בעיר נובוגראד וולינסקי (צווייהל), שבאוקראינה המערבית.¹⁴

ב- 12 בספטמבר 1941 הגיעה הסדנה הניידת למקום החניה הראשון בעיר נובוגראד וולינסקי בחבל ווהלין. לפני מלחמת העולם השנייה ישבו במקום כ- 6,500 יהודים, וכשהגיעו טויבנר ואנשיו לעיר כבר לא היו רובם בחיים. באמצע יולי 1941 פעל בנובוגראד וולינסקי האיינזצקומנדו 4a שהשתייך לאיינזצגרופה C ואנשיו רצחו מספר לא ידוע של יהודים, בעיקר גברים. מ- 28 ועד 30 ביולי 1941 ביצעה בריגדת הס"ס הראשונה פעולת "טיהור" גדולה בסביבת נובוגראד וולינסקי שבמהלכה נרצחו עוד 1,658 יהודים ועוד כמה מאות "בוזזים ובולשוויקים". ב- 12 באוגוסט 1941 פעל במקום האיינזצקומנדו 5 ו"טיפל" בכמה מאות אזרחים, רובם יהודים, שמסר לידי הצבא.¹⁵

¹³ ראה תעודות, LKA Baden-Württemberg 81/69, אי"ש TR-10/1080.

¹⁴ ראה, אי"ש, TR-10/711, עמ' 5.

¹⁵ בעניין רצח יהודי נובוגראד וולינסקי השווה, ע' אורי ואחרים, צויהיל (נאבאגראד וולינסקי), תל אביב 1962, עמ' 289-290, ועוד ראה תעודה בעמ' 108-109 אצל *Unsere Ehre heisst Treue* וגם Helmut

הצבא היה שותף פעיל ברצח יהודי בנובוגראד ווילנסקי. לפי עדותו של קצין המינהלה של המיפקדה המקומית, רצחו אנשי המשטרה הצבאית (GFP) באמצע אוגוסט 1941 כמה מאות גברים יהודים לפי פקודת מפקד הגיס, "...אך ייתכן שבין הקרבנות לא היו רק גברים...". כפי שהעיד קצין הוורמכט שהיה מוצב בעיירה.¹⁶

לאחר שהתמקמה הסדנה בעיירה החל טויבנר לברר אם יש במקום יהודים. מפי ראש העיר האוקראיני נודע לו שבבית הסוהר המקומי נמצאים כ-300 יהודים, גברים, נשים וילדים, ששרדו מן הפעולות הקודמות. ראש העיר גם מסר לו, שמיפקדת הצבא מנפיקה ליהודים וליהודיות תעודות ואישורים "שאינם יהודים כביכול". טויבנר גרס שהצבא מגלה כלפי היהודים "רחמנות יתר" ולא מטפל בהם כראוי והחליט, על דעת עצמו, "לעשות סדר" ולחסל את היהודים. המיליציה האוקראינית חפרה בור גדול מחוץ ליישוב. כמה מאות יהודים הובאו, מתוך התעללות קשה, לגיא ההריגה, וטויבנר ואנשיו אילצו אותם לשכב על הארץ וירו בעורפיהם. בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה קבע, שבאותו היום (ב-18 בספטמבר 1941) נרצחו בידי אנשי הסדנה בנובוגראד ווילנסקי 319 יהודים לפחות.¹⁷ אבל זו לא היתה האקציה היחידה שארגנו טויבנר ואנשיו בעיר הזאת, ומספר היהודים שנרצחו באותה עת היה אפוא גבוה בהרבה מן המספר שנקב בית הדין של הס"ס. בפעולה אחרת שנערכה באמצע ספטמבר 1941 שב טויבנר ונעזר בידי המיליציה האוקראינית. אנשי המיליציה אספו את היהודים והובילו אותם לשדה מחוץ ליישוב. קודם שנרצחו אולצו היהודים לכרות בור גדול. הקרבנות, גברים, נשים וילדים הובאו בקבוצות לבור ונורו מאחור ממרחק קצר בידי אנשי היחידה. טויבנר ואנשיו לא הסתפקו בהריגת היהודים, אלא התעללו בהם והשפילו אותם לפני רציחתם. הילדים נרצחו ראשונים לעיני הוריהם. אחד מאנשי היחידה סיפר, שאחד מחבריו, יליד ברלין בשם אברהם (Abraham), עשה זאת באכזריות יוצאת דופן. "... הוא תפס את הילדים הקטנים בשערות, הרים אותם וירה להם בראשם...". הטבח היה נורא כל-כך עד שעורר מבוכה ואי-נוחות בקרב כמה מאנשי הס"ס. אחד מהם טען שהעלה, כביכול, את עניין רצח הילדים לפני טויבנר. לדבריו ענה לו טויבנר שיש לו סדר קדימויות: "... בראש הסולם ממוקם החזיר, אחר-כך יש חלל ריק גדול ובמקום האחרון, היהודים...".¹⁸ במקרה אחר ביצעו אנשי היחידה בנובוגראד ווילנסקי את הרצח ללא סיוע של המיליציה האוקראינית. הם הוציאו את היהודים מבתיהם והובילו אותם ברכב של היחידה מחוץ ליישוב. היהודים אולצו לכרות את קברם ונורו בעורפיהם.

Krausnick-Hans-Heinrich Wilhelm, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges*, Stuttgart 1981, pp. 187-191.

¹⁶ עדות של האופטמן ולטר ה' ZSt II 204-AR-132/61.

¹⁷ אי"ש, TR-10/711, השוה, StI 29/42, Oberste SS-und Polizeigericht.

¹⁸ ראה פרוטוקול מחקירת ארנסט ס' (Ernst S.), LKA Baden-Würt. 81/69-FA, אי"ש, TR-10/1080.

נראה שמדובר ביהודים שהצבא הנפיק להם רישיונות והם עבדו אצל רשויות גרמניות, שכן הרצח עורר תגובה חריפה מצד מפקד הצבא במקום.¹⁹

פעולת רצח נוספת ומתועדת ביצעו אנשי טויבנר בעיירה שולוחובו, השוכנת סמוך לדנייפר, 35 ק"מ מערבה מן העיר ניקופול שבאוקראינה, שבה חנתה היחידה מאמצע אוקטובר 1941. בשולוחובו נותרו עוד כמה מאות יהודים ששרדו מפעולות הרצח שערך איינצקומנדו 6 בספטמבר 1941.²⁰

טויבנר החליט שוב, על דעת עצמו, לרצוח את כל היהודים. הוא נתלה בשמועה שהפיצו התושבים, שהיהודים מתכוונים כביכול להעלות באש את הקואופרטיב החקלאי במקום. האקציה בשולוחובו בוצעה ב-18 באוקטובר 1941. טויבנר ציווה לכרות בור בחורשה מחוץ ליישוב, כדי להסתיר את הרצח מעיני סקרנים. בטבח השתתפו מרצונם החופשי גם כמה אנשי ס"ס מיחידות שונות שנקלעו למקום באקראי. לפי אחד העדים, בלט ביניהם באכזריותו ס"ס שארפירר ולטר מילר (Walter Müller), שחטף תינוקות וילדים קטנים מזרועות אמהותיהם, ירה בראשם באקדחו והשליך אותם לבור. טויבנר ביקש לתעד בצילום את מעללי היחידה, לרבות הרג הילדים, על-אף שידע שחל איסור חמור על צילום פעולות ההרג. כפי שנראה להלן נהפך לו הצילום לרועץ.²¹

מבצע רצח נוסף ערכו אנשי טויבנר בעיירה לא ידועה, כ-50 ק"מ משולוחובו, בתואנה שהיהודים תומכים כביכול בפרטיזנים. עוד קודם לכן הורה טויבנר ל"סטארוסטה" (Starosta) ראש היישוב המקומי לרכז את כל היהודים באחד הבתים. לאחר זמן מה הופיעו אנשי היחידה בראשותו של טויבנר ורצחו אותם בדם קר. אחדים ניסו להימלט ונורו למוות בידי אנשי היחידה. מן העדויות עולה שבעיירה נרצחו כ-50 יהודים, נשים, גברים וילדים. אחד מאנשי הס"ס, שהצטרף ליחידה זמן מה לפני כן ולא השתתף בפעולות רצח קודמות, סיפר ששאל את טויבנר האם הוא פוקד גם עליו לקחת חלק בהוצאות להורג. לדבריו ענה לו טויבנר, שאין זו פקודה מפורשת והעיר ששאר אנשי היחידה עושים זאת מרצונם החופשי ובחפץ לב, מאחר שמדובר במשימה חשובה מאוד מבחינה פוליטית. "...הוא קרא לי מוג לב ופחדן...".²²

בשולוחובו וביישובים הסמוכים ביצעו אנשי הסדנה עוד כמה פעולות שבהן נרצחו מספר לא ידוע של יהודים. הדעת נותנת ששיעורם היה גבוה בהרבה מ-191 הנפשות – המספר

¹⁹ איו"ש, TR-10/1080, השווה פרוטוקול 19-81/69, Landeskriminalamt-LKA Baden-Würt.

²⁰ ראה, Krausnick-Wilhelm, p. 192.

²¹ ראה איו"ש, Stl. 29/42, TR-10/711, Das Oberste SS-und Polizeigericht.

²² עדות ארנסט 'o' 81/69, LKA Baden-Würt, איו"ש, TR-10/1080.

שקבע בית הדין של הס"ס והמשטרה. לאחר שאנשי הסדנה רצחו בשולחובו את כל היהודים, עצר טויבנר גם כמה רוסים והם נתלו בחצר הקולחוז המקומי.²³ בדרכה לחניית חורף בעיר קונוטופ התעכבה הסדנה במשך כמה שבועות בעיר אלכסנדריה, השוכנת על אם הדרך בין קירובוגרד (Kirovograd) וקרמנצ'וג. לפני המלחמה חיו במקום כ-4,300 יהודים שמקצתם הצליחו להתפנות קודם שנכבשה העיר בידי הגרמנים. במשך חודש ספטמבר 1941 פעל במקום הזונדרקומנדו 4B שהשתייך לאיינזצגרופה C ורצח יהודים רבים.²⁴

טויבנר ואנשיו הגיעו לאלכסנדריה ב-22 באוקטובר 1941 ונשארו במקום עד 12 בנובמבר 1941. לטויבנר נודע שבעיירה נותרו עוד כמה מאות יהודים שהצליחו לחמוק מן האקציות הקודמות. הוא היה נחוש לחסל את כולם. בסיועה של המיליציה האוקראינית ערכו אנשי טויבנר מצודים אחר היהודים שהסתתרו במקומות שונים וריכזו אותם, עד הוצאתם להורג, במרתף של מגורי היחידה. טויבנר רתם למשימה גם את המשטרה האוקראינית וגם את אנשי "שירות העבודה" הגרמני (Reichsarbeitsdienst) שחננו באלכסנדריה באקראי והתנדבו לכרות את הבורות. על-פי קביעת בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה, רצחו אנשי טויבנר באלכסנדריה 459 יהודים לפחות.²⁵

אולם גם באלכסנדריה היה המספר האמיתי של הנרצחים גבוה בהרבה מזה שקבעו רשויות המשפט של הס"ס. נוסף על הטבח ההמוני של היהודים על-יד הבורות נרצחו רבים עוד במקום הריכוז מתוך התעללות קשה. אנשי היחידה ערכו באלכסנדריה מעין "מטווח חיי" סמוך לסוללה של מסילת הברזל וירו ביהודים רבים שנפלו לידיהם לאחר האקציה הגדולה. רצח היהודים באלכסנדריה היה מלווה באכזריות רבה ובעינויים קשים. לפעולות הרצח שארגן טויבנר הצטרפו מרצונם החופשי גם כמה אנשי צבא מחיל המצב ועובדי הרכבת הגרמנים שהזדמנו למקום. גם כאן, כבאקציות הקודמות, ליווה טויבנר את ההוצאות להורג בנגינה באקורדיון וצילם את הרצח שחוללו אנשיו.²⁶ כדי לסדר למפקדו צילומים "סנסציוניים", ארגן אחד מאנשי היחידה, רודולף ויסטהולץ (Rudolf N. Wüstholtz), התעללות אכזרית במיוחד. הוא אילץ את היהודים להכות איש את רעהו באתים עד אבדן חושים ועד מוות, והבטיח כי מי שייותר בחיים לא יוצא להורג. לפי עדות אחד מאנשי הס"ס שהיה נוכח בטבח האכזרי, "...היו לויסטהולץ שתי נשמות, הוא היה קמרעד (חבר) טוב, אך בו בזמן בלטה בו תאוות הרצח והרצון להשמיד יהודים. ...בשיחות שניהלנו דיבר על כוונותיו באופן גלוי ובצורה

²³ על רצח יהודי שולחובו, ראה, ZSt. II 204, AR 132/61, עמ' 87-89.

²⁴ ראה, Krausnick-Wilhelm, pp. 194, 211, 221.

²⁵ אי"ש, TR-10/711, עמ' 2-4.

²⁶ שם וגם אי"ש, TR-10/1080, עמ' 90-97.

נחרצת. ...תאוות רצח היהודים לא נשארה אצלו בגדר רצון בלבד, הוא מימש את כוונותיו הלכה למעשה...²⁷ גם טויבנר לא חבק ידיים. הוא התעלל בעיקר בנשים והצליף בשוט בפניהן.

במחצית נובמבר עזבה הסדנה הניידת את אלכסנדריה והתקדמה לעבר העיר קונוטופ בצפון מזרח אוקראינה, שבה נקבעה לה חניית חורף. בדרכם לעבר היעד ביצעו אנשי טויבנר "פעולות מזדמנות" בכל מיני יישובים, כדי לאתר יהודים שעדיין נותרו במקום ולרצחם. על-פי עדויות, התקיימה אקציה כזאת גם בעיירה פוטיוויל ובה רצחו טויבנר ואנשיו מספר לא ידוע של יהודים, בעיקר נשים וילדים.²⁸

בקונוטופ התגוררו לפני המלחמה כ- 5,700 יהודים. לאחר פלישת הגרמנים הצליחו מקצתם להתפנות, אולם לאחר כיבושה של העיירה בידי הנאצים נלכדו בה יהודים רבים, קצתם פליטים ממקומות אחרים, בעיקר נשים, ילדים וקשישים. יהודים רבים נותרו גם ביישובים סמוכים. בסתיו 1941 פעל בקונוטופ והסביבה קומנדו בפיקודו של גרט קורסמן (Gerret Korseman), מפקד בכיר של הס"ס והמשטרה "לתפקידים מיוחדים", ורצח המוני יהודים. אחר כך עשתה בריגדת הס"ס הראשונה פעולות "טיהור" נרחבות באזור קונוטופ וגם אנשיה רצחו יהודים רבים.²⁹

בדצמבר 1941, לאחר מתקפת הנגד של הצבא האדום בחלק המרכזי של החזית המזרחית, נאלץ הצבא הגרמני לגייס למאמץ הבלימה גם את יחידות הקו השני שעסקו עד אז ב"השקטת" שטחי העורף. בעקבות זאת נאלץ הימלר לוותר זמנית על חלק מיחידות הס"ס הכפופות לו ולהעבירן לפיקוד הצבא. גם בריגדת הס"ס הראשונה עברה לפיקוד הגיס ה- 48 והוצבה בחזית אוריוול (Orel [Orjol]).³⁰

משהגיעה הסדנה לקונוטופ מצאו את עצמם אנשיה בלי תעסוקה מבצעית, לאחר שיחידות בריגדת הס"ס הראשונה כבר נמצאו בחזית. משום כך יכלו טויבנר ואנשיו לרכז את מאמצייהם במצוד אחר יהודים שעדיין הסתתרו בעיר וסביבתה. טויבנר סבר שבעיר ובכפרים הסמוכים נותרו עוד כמה עשרות יהודים, ששרדו מן האקציות הקודמות והם מסתתרים במקומות שונים. הוא ארגן "יחידות ציד" (Jagdkommandos) ואלה ערכו חיפושים בעיר ובסביבתה ורצחו את כל היהודים שנפלו לידיהם. גם יחידות הצבא העבירו לידי טויבנר יהודים, כדי להוציאם להורג, כיוון שנחשדו בתמיכה בקומוניסטים, כביכול. אין לנו מידע על מספר היהודים שנרצחו בידי אנשי טויבנר בקונוטופ וביישובים הסמוכים, שכן טויבנר לא

²⁷ ראה עדות ארנסט ס', אי"ש, TR-10/1080, עמ' 85.

²⁸ ראה פרוטוקולים ZSt. II 204 AR, 132/61.

²⁹ בסוגיה הזאת ראה תעודות מצוטטות אצל *Unsere Ehre heisst Treue*, עמ' 168 ואילך, וגם Krausnick-Wilhelm, p. 119.

³⁰ ראה יומן קרבי של הקומנדושטאב, *Unsere Ehre heisst Treue*, p. 95.

דיווח גם הפעם על פעולות הרצח שערכה היחידה. גם רשויות המשפט של הס"ס לא נתנו את הדעת על רצח היהודים בקונוטופ, כי ראו בו פעולה שגרתית. בית הדין של הס"ס והמשטרה לעומת זאת עסק בפרשת הרצח של מפקד המיליציה בקונוטופ, חמראי (Chamraj), שגם הוא נרצח על-פי הוראת טויבנר.³¹

פרשת טויבנר – חקירת הס"ס

"פרשת טויבנר" התחילה באביב 1942, לאחר שהסדנה הניידת חזרה לבסיסה באריס. ראשיתה בשיחות שניהלו חיילים בשעות הפנאי על חוויותיהם מתקופת השירות בחזית המזרחית. אנשי הסדנה עוררו עניין מיוחד בקרב חיילי הס"ס בתיאוריהם המפורטים על פעולות רצח המוני של יהודים שביצעו מיזמתם ועל דעת עצמם. נראה שלא חששו לספר על ההרג של ילדים, נשים וגברים ולהתרברב לפני חבריהם במעלליהם וגם לא עלה על דעתם שהמעשים הללו – השתיקה יפה להם. נהפוך הוא, לפי הקוד המוסרי שלהם, רצח יהודים בני כל הגילים נחשב מעשה גבורה שיש להתפאר בו. מה גם שלא היה מדובר כאן רק בסיפורים. פעולות ההרג ומעשי ההתעללות האכזריים היו מתועדים בעשרות תצלומים אותנטיים שצולמו בידי טויבנר ואחד מפקודיו, ארנסט פריץ' (Ernst Fritsch). מתברר שהתצלומים שנעשו בעת האקציות לא נועדו לשמש מזכרות פרטיות בלבד. הם הוצגו לראווה לפני קרובי משפחה וחברים וגם עברו מיד ליד בבסיס ועוררו התעניינות רבה בקרב אנשי ס"ס שצפו בהם. טויבנר התרברב במעשיו גם לפני כמה קציני ס"ס זוטרים והראה להם את התצלומים. קצין ס"ס בשם בארנר (Barner), נזכר שראה בתצלומים גוויות רבות של נשים שנרצחו בידי אנשי הסדנה.³²

נראה, שקציני ס"ס לא התרשמו במיוחד מן הזוועות שהונצחו בתצלומים, שהרי המראות היו מוכרים להם מניסיונם האישי. הם נדהמו מקלות דעתו של טויבנר והעירו לו שהפצת התצלומים ברבים הוא מעשה שטות ואיוולת. קציני הס"ס דאגו שמא ייפגעו המוניטין של הוואפן-ס"ס אם יגיעו התצלומים לידי הציבור הרחב. נראה שמפקד פלוגת התחזוקה הוא שהביא לחשיפת הפרשה לאחר שטויבנר התרברב גם לפניו והראה לו את התצלומים. מפקד הפלוגה חשש, שההפקרות שלוחת הרסן של טויבנר ואנשיו עלולה להביא לערעור כללי המשמעת של היחידה והחליט למסור על כך לממונים.³³

³¹ אי"ש, TR-10/711, עמ' 4.

³² על תחילת "פרשת טויבנר" ראה עדויות ב-ZSt. II 204 AR 132/61.

³³ שם וגם אי"ש, TR-10/1080.

נראה שתלונתו של מפקד הפלוגה עוררה מבוכה גדולה בקרב מפקדי הס"ס ותגובתם היתה מהירה ונחרצת. הורסט בנדר (Horst Bender), ששימש שופט במטה האישי של הימלר והקומנדושטאב, והיה גם יועצו לענייני משפט צבאי, מינה שופט-חוקר מטעם הס"ס כדי לחקור את הממצאים. אנשי הסדנה רותקו לבסיס ונחקרו על מעלליהם בשטחים הכבושים.

ב- 22 באפריל 1942 נעצר מפקד היחידה, מקס טויבנר, בידי רשויות המשפט של הס"ס ואחרי חקירה שהלכה והסתעפה נעצרו עוד ארבעה מאנשי הסדנה: רודולף ויסטהולץ, קרל אקרמן, ולטר מילר וארנסט פריץ.³⁴ מכאן התפתחה אחת הפרשיות המוזרות ביותר בקרב מנגנון הרצח של הס"ס, שהיו לה השלכות מרחיקות לכת לגבי רצח העם היהודי בידי הנאצים. אחד מראשי מערכת המשפט של הס"ס טען שהמקרה היה "חד-פעמי ויוצא דופן במשמעותו העקרונית"³⁵ בקורות הס"ס בתקופת המלחמה. בעקבות "פרשת טויבנר" נחשפו כמה סוגיות מרכזיות בקורות שואת יהודי אירופה המעסיקות את החוקרים עד היום.

הממצאים שהתגלו במהלך החקירה של טויבנר ופקודיו גרמו לרשויות המשפט של הס"ס "כאב ראש חזק", כפי שציין השופט-החוקר מטעם הס"ס, שטורמבנפירר היינץ מוירין (Heinz Meurin).³⁶ הנחקרים תיארו לפני חוקרי הס"ס הנדהמים את פעולות הרצח וההתעללות ביהודים על פרטיהן, מבלי שניסו להמעיט מן האכזריות יוצאת הדופן שגילו כלפי היהודים. אדרבה, הם התרברבו במעשיהם כי האמינו שזכותם לנהוג ביהודים כאוות נפשם. לפי הקוד המוסרי שלהם היה רצח יהודים משימה חשובה בשליחות הפירר והם היו נחושים לקחת בה חלק, על-אף שלא נדרשו לעשות כך. טויבנר תיאר את פעולות הרצח על פרטיהן גם במכתבים ששלח לקרוביו. הוא התפאר למשל לפני קרובי משפחה בהצתת בקתה שהיו בה עצורים יהודים רבים שנשרפו חיים, וצירף למכתב תצלום שתיעד את הפשע.³⁷

מתחילת הפרשה עמדה מערכת המשפט של הס"ס לפני דילמה קשה ומורכבת. מצד אחד לא יכלו שופטי הס"ס להתעלם מן הממצאים הקשים שהתגלו בשעת החקירה, כגון הפרות חמורות של הוראות השירות והמשמעת וההפקרות שהביאו לדעתם ל"התבהמות" של אנשי היחידה ולהחלשת כושר עמידתם. שופטי הס"ס לא יכלו גם להתעלם מן העובדה שאנשי טויבנר טבחו ביהודים "ללא סמכות" (כלומר, בלי פקודה), מתוך התעללות סדיסטית בנשים, בילדים ובקשישים. ובראש וראשונה הטריד אותם עניין צילום מעשי הזוועות והפצתם של התצלומים ברבים, דבר שהיה בעיני שופטי הס"ס עברה חמורה במיוחד, משום שרצח המוני של יהודים סווג כאחד הסודות הכמוסים של הרייך הנאצי. חוקרי הס"ס "נדהמו" כלשונם,

³⁴ ראה הליכי חקירה של מ' טויבנר, ר' ויסטהולץ, א' פריץ, ו' מילר, אי"ש, TR-10/101.

³⁵ ראה עדות של ד"ר ג' ריינקה, ראש מערכת המשפט של הס"ס, אי"ש, TR-10/791, מצוטט גם ב-Der Spiegel, N. 21, 1973, P. 76.

³⁶ ראה עדות של מוירין, אי"ש, TR-10/752, עמ' 39.

³⁷ ראה אי"ש, TR-10/711, עמ' 6.

ממה שנתגלה בתצלומים, שנראו בהם אנשי היחידה בעת הוצאות להורג של יהודים, בורות מלאים גוויות, התעללות ביהודים, הוצאות להורג בתלייה ומעשי זוועה נוספים. בעת החקירה טען טויבנר שלא ידע על האיסור לצלם הוצאות להורג והוא גם לא חשב שרצח יהודים הוא בגדר סוד, כי "כולם ידעו ודיברו על כך".³⁸

מן הצד האחר היה על מערכת המשפט של הס"ס להתמודד עם השאלה האם יעלה על הדעת לנהל הליכים משפטיים בבית דין של הס"ס נגד קצין ואנשי ס"ס, מפני שרצחו יהודים "ללא סמכות". נראה שהיתה זאת הפעם הראשונה שרשויות המשפט של הס"ס נדרשו להתמודד עם סוגיה כזאת.³⁹ טענותיהם של הנחקרים שהם פעלו למעשה ברוח "פקודת הפירר", שלפיה יש להשמיד את כל היהודים בשטחים הכבושים של ברית-המועצות, סיבכו עוד את מהלך העניינים.

"פקודת הפירר" הוזכרה מדי פעם בפעם בהליכים משפטיים שנערכו לאחר המלחמה נגד פושעים נאצים. היא שימשה ראייה נסיבתית למצב חירום (Notstand), שבו לא היתה לרוצחים בררה, לכאורה, אלא לציית לפקודה ולרצוח יהודים. נראה שמקס טויבנר העלה את הטענה לראשונה עוד במחצית הראשונה של שנת 1942, בהליכים שניהלו נגדו רשויות המשפט של הס"ס דווקא, כשנה לאחר תחילת רצח המוני של יהודים בשטחים הכבושים של ברית-המועצות. הסתמכותו של טויבנר על "פקודת הפירר" עוררה מבוכה רבה, לאחר שהשופט-החוקר, היינץ מורין, טען שלמערכת המשפט של הס"ס אין שום מידע על קיום פקודה של "הפירר" ברוח זו.

ברור למעלה מכל ספק ש"פקודת הפירר", כביכול, לא היתה פרי דמיונו של מקס טויבנר. ואמנם, בין שניתנה אי-פעם ובין שלא ניתנה, ריחפה "פקודת הפירר" באוויר מתחילת ההרג השיטתי של יהודי ברית-המועצות ושימשה אמצעי למפקדי יחידות הרצח מכל הזרועות להמריץ את הכפופים להם לרצוח את העם היהודי. גם אנשי בריגדת הס"ס הראשונה, שאליה השתייכה גם הסדנה של טויבנר, שמעו מפי מפקדם הבכיר שהשמדת היהודים היא אתת המשימות העיקריות והיא מתבצעת על-פי פקודת "הפירר".⁴⁰

הדעת נותנת שגם טויבנר הפנים את המסר, על-אף שהתכוון ממילא, בלא כל קשר ל"פקודת הפירר", לחסל 20,000 יהודים בזמן שיחידתו תחנה בשטחים הכבושים. ואכן, הוא לא היה זקוק לתמריץ כלשהו כדי להרוג אלפי יהודים. הוא התכוון לעשות כך מראש ועל דעת עצמו, גם מבלי לקבל כל פקודה או רשות מן הדרגים הממונים עליו. ועם זה השתמש גם טויבנר ב"פקודת הפירר", כביכול, כדי להניע את אנשיו להתעלל ביהודים ולרצוח בהם עוד. גם בעת

³⁸ בסוגיה הזאת ראה כתב אישום נגד ר' ויסטהולץ, איו"ש, TR-10/791 וגם TR-10/752, TR-10/711.

³⁹ אמנם כמה אנשי ס"ס הורשעו בעוון רצח יהודים בפולין בסוף ספטמבר 1939, אך הם נשפטו בידי בית דין של הצבא (לא של הס"ס) ואחר-כך קיבלו חנינה. השווה תעודת נירנברג D-421, ב-90-91, IMT, vol. 25.

⁴⁰ בסוגיה הזאת ראה איו"ש, TR-10/752, השווה גם ביכלר, "חלקן של בריגדות ואפן-ס"ס", עמ' 56-57.

החקירה לא היסס והסתמך שוב על "פקודת הפירר", כדי לתרץ את הרצח של ילדים, נשים וגברים יהודים וגם כדי להתרברב בו.

שופטי הס"ס נקלעו אפוא למצב מביך ומורכב מאוד והחקירה נמשכה למעלה מחצי שנה. לפיכך הגיעו רשויות המשפט למסקנה, עוד בשלבים מוקדמים של הליכי החקירה, שכדי לצאת מן הסבך יש להביא את הממצאים לפני הדרגים העליונים ולערב בפרשה גם את הימלר. אין בידי עדויות ברורות מתי נכנס הימלר בעובי הקורה, אך נראה שקיבל מידע מעודכן על מהלך הדברים עוד בשלבים הראשונים של החקירה. ואמנם, הימלר התייחס בכובד ראש לחומר שמסר לו הורסט בנדר. הימלר עסק בפרשת טויבנר זמן ממושך וקבע את מהלך העניינים. התערבותו של הימלר והעיסוק האינטנסיבי שלו בפרשת טויבנר מלמדים על חשיבותן של הסוגיות שהועלו במהלך החקירה ועל משמעותן מרחיקת הלכת. הבה נבחן איך הגיב הימלר לנוכח הממצאים "החריגים" והחמורים שהתגלו בעת החקירה.

נראה שהימלר נדרש קודם כל להתייחס לסוגיית "פקודת הפירר", שנמסרה לו בידי ס"ס שטנדרטנפירר ד"ר גינתר ריינקה (Günther Reinecke), שעמד בראש מערכת המשפט של הס"ס (SS-Gerichtshauptamt). בגלל רגישותו של הנושא ספק אם הוכנו רישומים כלשהם על תוכן הדין, ואם אמנם נרשמו עדיין לא נמצאו. לעומת זאת קיימות עדויות שמסרו ריינקה ואישים אחרים ממערכת המשפט של הס"ס על תוכן הדברים באותה הפגישה. על-אף שיש להתייחס בזהירות רבה לעדויות שמסרו הנאצים אחרי המלחמה, הדעת נותנת שעדות אחת לפחות היא אמינה, מה גם שיש לה תימוכין בפסק דין של בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה נגד מקס טויבנר, שנשתמר במקורו. שופט הס"ס אוברשטורמבנפירר הד"ר בראוזה (Brause), שכתב את פסק הדין, שמע מפי ריינקה לאחר הפגישה עם הימלר, שאמנם קיימת פקודה ברוח זו (כנראה בעל-פה). לדבריו, הימלר "ציטט" (לפני ריינקה) את היטלר, לאמור: "חובה להרוג את היהודים, לא חבל על שום יהודי הרוג".⁴¹ העובדה שבראוזה לא היסס לכלול את הפסקה כלשונה בפסק הדין המקורי מחזקת את הדברים. אין זה מתקבל על הדעת ששופט ס"ס היה מרשה לעצמו לכתוב בפסק הדין את הדברים האלה לולא היה ברור למעלה מכל ספק שהדברים אכן נאמרו מפיו של הימלר. ראוי רק להוסיף, שאחר-כך מחק ריינקה דווקא את הפסקה מפסק הדין, כנראה בהוראתו של הימלר.⁴² דווקא עדותו של גינטר ריינקה בסוגיה הזאת אינה נראית מהימנה. לאחר המלחמה נחקר ריינקה והעיד פעמים רבות במשפטים נגד פושעים נאצים, ומסר גרסאות שונות ולפעמים סותרות זו את זו. בעדויות השונות של ריינקה יש משום ניסיון להתחמק ממתן תשובה ברורה וחד-משמעית ונראה שגם ניסה להעלים ראיות.⁴³

⁴¹ ראה עדות בראוזה, איו"ש, TR-10/752, עמ' 9.

⁴² ראה "Feldurteil", איו"ש, TR-10/711.

⁴³ השווה עדות ג' ריינקה במשפטי נירנברג, IMT, vol.20, pp. 482-483.

גם עד אחר, שופט הס"ס הורסט בנדר, מקורבו של הימלר, אישר שהימלר הדגיש כמה פעמים בפגישות משותפות, שרצח יהודים נעשה על-פי פקודה של הפירר. לדבריו, הימלר גם הנחה אותו שמסיבה זו אין להעמיד לדין אנשי ס"ס ומשטרה בגין רצח יהודים.⁴⁴ ברוח זו העיד גם השופט-החוקר היינץ מוירין שהיה תובע מטעם הס"ס בהליכים נגד טויבנר. לדבריו לא היה אפשר לשפוט את טויבנר בסעיף של רצח יהודים, "כי היה מוגן על-ידי פקודת הפירר", כביכול.⁴⁵ גרסתם של בנדר ומוירין, מבלי לנקוב במילים במפורש, היתה מעוגנת בחוות דעת משפטית מ-26 באוקטובר 1942, שדון בה להלן.

נראה שהימלר חשש לעשות שימוש גלוי ב"פקודת הפירר", ובייחוד חשש להזכירה בתעודות רשמיות. הכחדת העם היהודי סווגה כ"סוד מדינה" (Geheime Reichssache), והימלר טרח רבות כדי שרצח היהודים אכן יישאר בגדר "סוד כמוס" ולא יודלף החוצה. מה גם שבעיצומם של ההליכים נגד טויבנר ואנשיו נודע להימלר תוכנה של האיגרת שמסר סטיוון וייז (Stephen Wise) לתת מזכיר המדינה של ארצות-הברית, סמנר ולס (Sumner Welles), בראשית ספטמבר 1942. הימלר הודאג מדליפת המידע והטיל על ראש הגסטפו, היינריך מילר, להעלים לאלתר את הראיות על רצח יהודים בכל מקום שהוא.⁴⁶

מה שהדיר אפוא את מנוחתו של הימלר היו בעיקר 69 תצלומים שהוצגו לפניו בשלב כלשהו של החקירה. הימלר נדהם כנראה לא רק מעצם צילום פעולות הרצח, אלא גם מן המראות שהשתקפו בתצלומים. הוא התייחס לעניין בחומרה רבה והקדיש לו תשומת לב מיוחדת וזמן רב. בה בעת הוציא הימלר הוראה נוספת על איסור מוחלט של צילום ההוצאות להורג. בתום ההליכים נגד טויבנר וארבעה מפקודיו דרש הימלר להשמיד את התצלומים והנגטיבים לאלתר וביקש שימסרו לו דוח מפורט, חתום בידי שלושה שופטי ס"ס שנכחו בעת השמדת התמונות והפילמים בשרפה. הוא גם שלח את הורסט בנדר במיוחד למינכן כדי לפקח על הליך השמדת התמונות.⁴⁷

ההשתוללות שלוחת הרסן של טויבנר ואנשיו בעת רצח יהודים ופריקת כל עול, לא עלו בקנה אחד עם תפיסתו של הימלר, "הפדנט המושבע" ("Ordnungsfanatiker") המקפיד בשקידה רבה על משמעת וסדר. הימלר היה בעיני עצמו "מורליסט", וציפה שגם לאחר רציחתם של אלפי גברים, נשים וילדים יהודים יהיו אנשי הס"ס, לפי הגדרתו, "אנשים הגונים". ב-4 באוקטובר 1943, כמה ימים לאחר שעסק שוב בפרשת טויבנר, נאם הימלר בכנס מפקדים

⁴⁴ השווה, איו"ש, TR-10/752.

⁴⁵ ראה עדות בנדר, איו"ש, TR-10/791.

⁴⁶ בסוגיה הזאת ראה 6, Richard Breitman, *Architect of Genocide*, New York 1991, p. 6. בעניין העלמת ראיות על רצח יהודים ראה Helmut Heiber, *Reichsführer, Briefe an und von Himmler*, Munich 1970, p. 212.

⁴⁷ בעניין איסור הצילום ראה 14, Verordnungsblatt der Waffen-SS, Nr. 14, 1942. על השמדת התצלומים ראה תעודה, Niederschrift über die Vernichtung von 69 Lichtbildern (3.11.1943), איו"ש, TR-10/1080.

בכירים של הס"ס בפוזן ואמר: "...רובכם יודעים מהי משמעות, כאשר גוויות מוטלות ביחד, כאשר מוטלות 500 או 1,000... להחזיק מעמד בכך, ועם זאת, פרט ליוצאים מן הכלל שבחולשה אנושית – להיוותר הגונים, זה דבר שחישל אותנו...".⁴⁸ הדעת נותנת שבעת נאומו חשב על טויבנר ואנשיו שהיו בעיניו בגדר מקרים "יוצאים מן הכלל שבחולשה אנושית", מבלי לנקוב במפורש בשמותיהם.

הימלר היה נחוש לנקוט נגד טויבנר ואנשיו אמצעים חריפים, בעיקר משום שנוסף על מעלליהם נקטו גם פעולות חריגות, לדוגמה צילום פעולות הרצח, הפרת המשמעת והתרשלות בתפקיד. הימלר לא היה מודאג מעצם ההרג שביצעו אנשי הסדנה בהמוני היהודים, הרי באותה עת היה הרצח השיטתי של העם היהודי בעיצומו בכל רחבי ברית-המועצות הכבושה וגם בארצות אחרות. הימלר חשש בעיקר מגילויי ההפקרות ומפריקת העול מצד אנשי הס"ס, שהיו עלולים, לדעתו, להביא לערעור כללי המשמעת ולהתרופפות שליטתו על יחידותיו. אלה היו השיקולים המכריעים שהנחו את הימלר בשעת טיפולו בפרשה ובעת קבלת ההחלטות.

בגלל הרושם הקשה שהשאירו עליו הממצאים שהובאו לפניו התכוון הימלר תחילה להנחות את רשויות המשפט של הס"ס להטיל על טויבנר מאסר ממושך ואפילו עונש מוות, למען יראו וייראו.⁴⁹ ואולם לאחר ששקל את הנושא לעומקו שינה את דעתו, כנראה בגלל שתי סיבות: הימלר חשש מיצירת תקדימים שלפיהם יוכלו בתי משפט להטיל עונשים חמורים, לרבות עונש מוות, על אנשי ס"ס שרצחו יהודים "בנסיבות חריגות". יתר על כן, הוא לא התכוון בשום פנים ואופן להגביל בדרך כלשהי את אנשיו שעסקו במה שהנאצים קראו "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית". אדרבה, הוא ביקש לעודד את אנשיו לרצוח יהודים רבים ככל האפשר מבלי להתחשב בסבלם של הקרבנות. הסיבה השנייה נובעת מן העובדה, שטויבנר ושאר אנשי הס"ס, הסתמכו על "פקודת הפירר", כביכול, שלפיה יש להשמיד את כל היהודים בברית-המועצות. הימלר לא רצה שהסוגיה הזאת תעלה כנושא בדיון משפטי. הוא חשש שבשלב כלשהו יצטרך להביע בנושא הזה עמדה ברורה וחד-משמעית והדבר עלול לסבך אותו ביחסיו עם היטלר – דבר שממנו חשש יותר מכל.

את עמדותיו בעניין עצמו (רצח יהודים "בנסיבות חריגות וללא סמכות") סיכם הימלר באופן גורף בהנחיות שנמסרו למערכת המשפט של הס"ס. במסמך מדהים בתוכנו ויוצא דופן במשמעותו, קבע הימלר קריטריונים ברורים בעניין ההעמדה לדין של אנשי ס"ס שרצחו יהודים "ללא סמכות ובלי פקודה". ב-26 באוקטובר 1942 מסר הורסט בנדר, מטעם הימלר, למשרד הראשי ס"ס-משפט (SS-Gerichtshauptamt) "חוות דעת על הריגת יהודים בלי

⁴⁸ ראה נאום הימלר בפוזן, תעודה במסמכי נירנברג 110-173, in IMT, vol. 29, pp. 1919-PS.

⁴⁹ ראה איו"ש, TR-10/752, עמ' 18. השווה גם Feldurteil gegen Max Täubner, איו"ש, TR-10/711.

פקודה ובלי רשות" שסווגה כ"סודית ביותר". בנדר העיר בשולי האיגרת, שיש ליידע את כל בתי הדין ושופטי הס"ס ביחידות השונות בדבר חוות הדעת הזאת. לפי הימלר, העמדתם לדין של אנשי הס"ס והמשטרה בעוון הריגת יהודים או אי העמדתם לדין תלויה במניעים למעשה הרצח. "...כשהמניעים פוליטיים אין לתבוע את אנשי הס"ס לדין, אלא אם נחוץ הדבר להבטחת המשמעת והסדר... כשהמניעים לרצח הם שחיתות, השתלחות סדיסטית, או דחפים מיניים, יש לתבוע את החשודים לדין ולהענישם לפי חומרת המעשה, במקרים חריגים גם באשמת רצח או הריגה..."⁵⁰.

לחוות הדעת מ-26 באוקטובר 1942 היו השלכות מרחיקות לכת. למעשה היתה מעין היתר חוקי לכל איש ס"ס, שוטר או איש משטרת העזר המקומית (שוצמן-Schutzmann) לרצוח יהודים כאוות נפשו מבלי לחשוש שייתן על כך את הדין, גם כשהרצח היה שרירותי ונעשה בלי פקודה ובלי רשות. חוץ מפרשת טויבנר, לא ידועים מקרים אחרים שבהם נשפטו אנשי ס"ס, או אנשי זרועות אחרות הכפופות להימלר, בגין הריגת יהודים ממניעים סדיסטיים או בגין רדיפת בצע ושחיתות. רצח יהודים, גם אם נעשה "בלי פקודה ובלי סמכות" ובאכזריות יוצאת דופן, היה על-פי אמות המידה של הנאצים שליחות לאומית חשובה ביותר, ולכן היה ברור שהרוצחים פעלו תמיד בלא יוצא מן הכלל, רק ממניעים "פוליטיים". העיקרון הזה הנחה את הימלר בעת כתיבתה של חוות הדעת. "האדריכל" של הכחדת העם היהודי טרח לסלק את כל המכשולים מדרכן של יחידות הרצח ודאג שידי פקודיו לא יהיו כבולות בהגבלות כלשהן בעת מילוי המשימה העיקרית – השמדת העם היהודי.

כמה ימים לאחר קבלת חוות הדעת הופסקו ההליכים נגד ארבעה מפקודיו של טויבנר וב-29 באוקטובר 1942 שוחררו מן המעצר. מערכת המשפט של הס"ס הגיעה למסקנה שאנשי ס"ס מושחתים שהתעללו בצורה אכזרית וסדיסטית ביהודים קודם שרצחו אותם, וירו בתינוקות ובילדים לעיני הוריהם, פעלו אך ורק ממניעים "פוליטיים". המשרד הראשי ס"ס-משפט קבע שהפסקת ההליכים נגד האנשים האלה עולה בקנה אחד עם גישתו של הרייכספירר. "...מאחר שטויבנר הוא שנושא בעיקר האחריות על הפקרות ביחידה, וכל אנשי היחידה, לא רק ארבעת החשודים, גילו למעשה חוסר משמעת וחוסר אחריות, יש להציע לרייכספירר להפסיק את ההליכים נגד הארבעה..." ובנימה של התחשבות "בסבלם", כביכול, של הרוצחים, מציינת הרשות המשפטית של הס"ס לאמור: "...בסופו של דבר, ישבו האנשים תקופה ארוכה במעצר בגלל התנהגות בלתי אחראית של מפקדם..."⁵¹. כתשעה חודשים לאחר שנעצרו חזרו ויסטהולץ, אקרמן ופריץ ליחידתם, וזו הוצבה במרוצת הזמן תחת הפיקוד של דיוויזיית הס"ס "הוהנשטאופן" (Hohenstaufen) שהתארגנה באותה העת.

⁵⁰ ראה תעודת נירנברג, NO 1744.

⁵¹ ראה Der Reichsführer-SS, Hauptamt SS-Gericht, den 28.6.1943, אי"ש, TR-10/1080.

רק עם ולטר מילר, שחטף כאמור תינוקות מידי האמהות, תפס אותם בשערותיהם וירה בראשיהם, "החמיר" הימלר משום מה. הוא הנחה את שופטי הס"ס לשלול ממנו את דרגתו ולשקול את סילוקו מן הס"ס.⁵² לפיכך נותר רק מקס טויבנר שנתבע על-פי הנחייתו של הימלר, לתת את הדין.

משפטו של טויבנר

משפטו של מקס טויבנר שהתקיים ב- 24 במאי 1943, הוכן בקפדנות רבה. כדי שהסוגיות שעמדו לדין לא יחרגו מן המסגרת שקבע הימלר דאגה מערכת המשפט של הס"ס שהימלר יקבל לידין עוד לפני תחילת המשפט את כל חומר הראיות והוא הנחה את השופטים במהלך העניינים.⁵³

כמקובל לגבי קצין ס"ס זוטר היה משפטו של טויבנר צריך להתקיים לפני ערכאה רגילה, במקרה זה בית דין של בריגדת הס"ס הראשונה או של הקומנדושטאב. אולם הימלר, "כאינסטנציה שיפוטית עליונה" (Gerichtsherr), גרס כמובן אחרת. נראה שחוץ מחשיבותן של הסוגיות שעמדו לפני בית הדין היו להימלר גם סיבות אחרות להעביר את משפטו של טויבנר לערכאה העליונה – בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה שישב במינכן. הדעת נותנת שהימלר ביקש להרחיק את הדיונים מזירת האירועים ועל ידי כך לצמצם עד למינימום את ההדים על מהלך המשפט. הוא חשש שהמידע על הפרשה – שהיתה מבחינתו "דיסקרטית" ובעלת רגישות יוצאת דופן – עלול להגיע לאוזניהם של אנשי ס"ס שפעלו בשטח ולפגוע בדרך כלשהי בתפקודם. הימלר גם לא היה מעוניין להרחיב את חוג "יודעי הדבר" ועמד על כך שהעניינים יתנהלו במסגרת החוג המצומצם והמקצועי שהיה בלאו הכי מעורב מלכתחילה בפרשה. ראש מערכת המשפט של הס"ס, גינתר ריינקה, נתמנה אפוא בתור אב בית הדין והשופט-החוקר מורין, שחקר את טויבנר ואנשיו, היה התובע במשפט.⁵⁴

ההליך נגד טויבנר שהוכרז כ"משפט שדה" התנהל בסודיות רבה והונחה כולו ברוח חוות הדעת מ- 26 באוקטובר 1942. בהיעדר מסמכים אותנטיים שימשו העדויות של אנשי יחידת הסדנה ושל אנשי ס"ס מיחידות אחרות, כראיות העיקריות במשפט. טויבנר הואשם בארבע עברות שנוסחו בלשון המשפט הצבאי הגרמני, כדלקמן: התעלמות מהוראות שירות, הפרת משמעת צבאית, הדחה להריגה של הכפופים לו ושידול לבצע הפלה והורשע בכולן.⁵⁵ על-אף שהסעיף רצח יהודים "בלי סמכות ובלי פקודה" תפס מקום נרחב בדיוני בית הדין, היה ברור

⁵² ראה תעודה (1.6.43) Einstellungsverfügung, Oberstes SS-und Polizeigericht, אי"ש, TR-10/101.

⁵³ ראה אי"ש, TR-10/752, עמ' 18.

⁵⁴ ראה (24. Mai 1943) Feldurteil, אי"ש, TR-10/711.

⁵⁵ שם.

מראש שאי-אפשר לשפוט את טויבנר על הסעיף הזה. השופטים הסתפקו בהערה, שטויבנר היה חייב לדעת "שהשמדת היהודים הוטלה על הקומנדו שהוכשרו במיוחד לתפקיד זה".⁵⁶ עם זאת נרשם לזכותו, שטויבנר ראה חובה לעצמו להשתתף בעצמו בהשמדת יהודים. לשופטים היה ברור ששנאת יהודים אמיתית היא שהניעה את טויבנר ואת אנשיו במעשי ההתעללות יוצאת הדופן ביהודים. כלומר, ברור שפעלו ממניעים פוליטיים. נראה שטויבנר היה משוכנע כל-כך בצדקת מעשיו שאפילו לא ניסה להתכחש להם וגם לא ניסה להמעיט מן הזוועות שעוללו הוא ואנשיו ליהודים. טויבנר הרי לא האמין שבית דין של הס"ס ירשיע קצין ס"ס בגין רצח יהודים. הוא גם טען שרצח אלפי ילדים, נשים וגברים יהודים, היה "תגמול על הצער שעוללו יהודים לעם הגרמני". ואולם המעשים החריגים שעשו טויבנר ואנשיו בעת פעולות הרצח היו בעיני שופטי הס"ס מעשים "שאינם יאים לגרמני ולמפקד ס"ס". הם קבעו שטויבנר הפר, בהשתלחיותיו שלוחות הרסן את הוראות השירות ופגע בכללי המשמעת הצבאית דבר שהביא בסופו של דבר "להתבהמותם" של אנשי היחידה.⁵⁷

עוד סעיף במשפט היה צילום פעולות הרצח ומעשי ההתעללות ביהודים. השופטים טענו שטויבנר ידע שאסור לצלם אירועים כאלה. בית הדין קבע שהמעשה הזה מהווה הפרה בוטה של הוראות השירות ואי ציות לפקודות, פגיעה בעקרונות מקודשים, שנוסחו בלשון הס"ס ("Befehl und Gehorsamheit"), סיסמה שכל איש ס"ס עם כניסתו לארגון נדרש להפנימה. בסוגיה הזאת לא חסכו השופטים מילים והדגישו את הסכנות, שהיה הרייך הנאצי עומד לפנין לו היו התצלומים מגיעים לידיים לא רצויות. "בקלות ניתן להבריח את הצילומים מדרום גרמניה [שם פותחו, י"ב] לשווייץ ולשמש תעמולה בידי האויב", טענו השופטים.⁵⁸ רשויות הס"ס הוסיפו להיות מוטרדים זמן רב מעניין התצלומים ולדברי אחד השופטים נרשמה פרשת טויבנר ברשומות הס"ס "כעניין התצלומים" ("Photographiefall").⁵⁹

לשני הסעיפים האחרים נודעת משמעות משנית, שכן לא נגעו בעיקר אלא היו כעין "נספחים". באשר להריגה ה"שרירותית" של מפקד המיליציה האוקראינית, חמראי, בקונוטופ, נטען שטויבנר השתדל לבטל את חלקו במעשה וגם ניסה להעלים את העובדות. בעניין שידול אשתו (של טויבנר) לבצע הפלה, קבע בית הדין ש"הטיפולים" שהמליץ עליהם טויבנר לא הניבו כל תוצאות משום שאשתו לא היתה הרה כלל.

פסק הדין של בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה נגד טויבנר, שהוגדר כ"פסק דין שדה" (Feldurteil) וסווג כסודי ביותר, נגזר ב- 24 במאי 1943. ואכן, גם פסק הדין משקף היטב

⁵⁶ ש.ם.

⁵⁷ ש.ם.

⁵⁸ ש.ם.

⁵⁹ ראה *Der Spiegel*, No. 21, 1973, p.78.

את הדילמה שלפניה עמדו רשויות הס"ס כבר מתחילת הפרשה והוא ממחיש, וביתר שאת, את המוסר הרצחני של הנאצים. השופטים כתבו בפסק הדין שטויבנר הוא שונא יהודים קנאי וקבע לעצמו מטרה, עם ראשית שירותו במזרח, "לחסל 20 אלף יהודים". עובדה זו כשלעצמה נרשמה לזכותו ובפסק הדין גם נטען שלא פעל ממניעים סדיסטיים, אלא מתוך "שנאת יהודים קנאית", שנבעה מהשקפת עולמו והיא שדחפה אותו, במקרה אחד, "למעשים חריגים". המניעים לרצח היו אפוא פוליטיים ולכן, על-פי חוות הדעת של הימלר, בסעיף הזה טויבנר אינו בר שיפוט.⁶⁰

עם זאת לא התעלמו השופטים מן העובדה שטויבנר ואנשיו נסחפו להתעללות אכזרית ביהודים. בית הדין קבע "שאין זאת דרך גרמנית להשתמש בשיטותיהם של הבולשוויקים בשעת ההשמדה המתחייבת של אויבנו המושבע". ועוד נכתב בפסק הדין, "...טויבנר הביא את אנשיו למדרגת התבהמות כזאת עד שהתנהגו ככנופיית פראים...". השופטים גם ציינו שההתנהגות "הלא ראויה" של טויבנר מבליטה את "אופיו החלש ומלמדת על הפקרות ניכרת". ועם זאת ציינו נסיבות מקילות. טויבנר לטענתם "לא קיבל הכשרה צבאית מתאימה ועקב זה היה חסר גם כישורים של מפקד".⁶¹ מסיבה זו, כך נטען בפסק הדין, אין לגזור על הנאשם עונש מוות, אבל בגין התרשלות בתפקיד יש להטיל עליו עונש מאסר כבד. הטענה הזאת תמוהה לנוכח העובדה שהימלר קבע בלאו הכי, עוד לפני תחילת המשפט, שאין לגזור על טויבנר עונש מוות. נראה שהשופטים העלו את הטענה הזאת רק כדי לצאת ידי חובה.

שופטי הס"ס קבעו בפסק הדין במפורש, שאין להרשיע את טויבנר בגין רצח היהודים, כיוון ש"חובה להשמיד יהודים ולא חבל על שום יהודי הרוג אחד".⁶² אבל מאחר שבשעת הרצח בעיירה אלכסנדריה התרשל טויבנר במילוי חובותיו כמפקד – Führerpflchtverletzung – גזרו עליו השופטים בסעיף הזה חמש שנות מאסר. לעומת זאת, קבע בית הדין שהטבח שערך טויבנר בעיירות נובוגרד וולינסקי ובשולוחובו וביישובים אחרים שבהם נרצחו מאות נשים, ילדים וגברים יהודים, התנהל ב"צורה תקינה" (ordnungsgemäss).⁶³

השופטים גילו יחס סלחני מעט כלפי טויבנר גם בסעיפי אשמה אחרים. למשל בסעיף התצלומים קבעו השופטים שאין מדובר ב"השחתת כושר העמידה" שהוא סעיף חמור במיוחד על-פי החוק הצבאי, מפני שטויבנר לא התכוון לכך כלל. הם הגדירו את המעשה כהפרה בוטה של משמעת ואי ציות לפקודות קבע, וגזרו עליו שלוש שנות מאסר. גם בעניין הריגתו של מפקד המיליציה האוקראינית, חמראי, לא החמירו השופטים במיוחד. הם קבעו

⁶⁰ ראה (25. Mai 1943) Feldurteil, אי"ש, TR-10/711.

⁶¹ שם.

⁶² פסקה בנוסח הזה מופיעה בפסק הדין במפורש, ראה אי"ש, TR-10/711.

⁶³ שם. את הפסקה בנוסח הזה מייחסים להימלר שהעיר בשולי כתב האישום בכתב ידו שהרצח בשתי העיירות האלה התנהל "באופן תקין", השווה אי"ש, TR-10/752.

"שאינ לראות בטויבנר רוצח, שכן חשב שהנ"ל מקיים קשרים עם 'כנופיות בולשביקים'". בית הדין קבע שבגין העברה הזאת מאסר של שנתיים הוא "עונש הולם". על שידולה של אשתו לבצע הפלה נגזרו על טויבנר שישה חודשי מאסר.⁶⁴

עשר שנות מאסר בסך הכל גזר בית הדין על טויבנר. בעקבות זאת סולק מן הס"ס והוכרז כלא ראוי לשירות צבאי. בית הדין קבע גם "שהתנהגותו אינה הולמת איש גרמני הגון" וגזר עליו גם שלילת זכויות אזרח לעשר שנים. טויבנר נשלח למחנה עונשין של הס"ס והמשרה בדכאו, אבל בכך לא תמה הפרשה.⁶⁵

נראה שהימלר לא ראה בעין יפה את העובדה שקצין ס"ס נשלח למאסר לתקופה ארוכה על שבזמן רצח היהודים הפר הוראות קבע והתרשל כמפקד. נראה שהתלבט קשות בסוגיה הזאת וחודשים רבים חלפו עד שהחליט ואישר את פסק הדין. ב- 24 ביולי 1943 הודיע המשרד הממונה על הוּפּוּן-ס"ס (בר"ת SS-FHA) לאגף כוח האדם של הס"ס, שפסק הדין בעניין טויבנר עדיין נמצא אצל הימלר לעיון ולבדיקה.⁶⁶ ואולם כבר באותה עת נרשמה בתיקו של טויבנר הערה, כנראה בהנחייתו של הימלר, שלפיה יש לשקול שנתיים לאחר שפסק הדין ייכנס לתוקפו את האפשרות "להעמידו במבחן", כלומר, לשחרר את טויבנר ולהעבירו לחזית. אמנם, רשויות המשפט העירו שטויבנר הוא "בעל אופי מפוקפק, אבל ניתן למצוא אצלו גם תכונות חיוביות". לדעתם, מה שהביא "לחולשת האופי" שלו היא העובדה ששהה תקופה ארוכה בשטחים הכבושים בלי שיהיה כפוף לפיקוד ולפיקוח כלשהו.⁶⁷

גם טויבנר לא ישב בחיבוק ידיים. מאחר שהאמין בצדקתו ומתוך הסתמכות על שחרורם של שלושה מפקודיו, פנה טויבנר ב- 18 באוגוסט 1943 (כשלושה חודשים לאחר שנשפט), להימלר וביקש חנינה. הוא טען שפעל בתום לב ומתוך תמיכה ללא סייג במטרות הפירר.⁶⁸ הימלר מצדו הוסיף להתלבט וחלפו יותר מחמישה חודשים עד שאישר את פסק הדין. ב- 2 בנובמבר 1943, כחודש לאחר נאומו הידוע בפוזן, פרסם הימלר, כערכאה משפטית עליונה, צו מיוחד בעניין הזה.⁶⁹

ואולם בו בזמן הודיע יועצו המשפטי, הורסט בנדר, למשרד הראשי ס"ס-משפט לאמור: "...הרייכספירר דורש, שלאחר שנתיים במאסר... יש לבחון האם לתת לו [לטויבנר, י"ב]

⁶⁴ ראה (24. Mai 1943), Feldurteil, אי"ש, TR-10/711.

⁶⁵ שם.

⁶⁶ ראה (24. Juli 1943), SS-Führungshauptamt Amt V, אי"ש, TR-10/1080.

⁶⁷ ראה אי"ש, TR-10/101.

⁶⁸ ראה מכתב של בנדר אל משרד ראשי ס"ס-משפט מ-2 בנובמבר 1943, אי"ש, TR-10/1080.

⁶⁹ ראה (2/11/1943) Verfügung, gez Himmler, אי"ש, TR-10/101.

הזדמנות 'לעמוד במבחן'. עוד נכתב שם שהימלר דחה לאלתר את בקשתו של טויבנר לחנינה.⁷⁰

ואולם טויבנר לא הרפה. אם מפני שנודע לו שעניינו עומד לפני בדיקה מחדש, ואם מפני שהיה כה משוכנע בצדקתו, פנה שוב ב- 27 בדצמבר 1944 (לאחר שריצה שנתיים במעצר), להימלר וביקש חנינה. במכתב מ- 16 בינואר 1945 הודיע השופט במפקדתו של הימלר, שהרייכספירר, "ברוח המלצתן של רשויות המשפט של הס"ס", מתייחס בחיוב לבקשה. עם זאת לא חתם הימלר, כמתחייב, על כתב החנינה אלא ביקש שראש המשרד הראשי ס"ס-משפט יחתום בשמו. לפני הצבתו בחזית אישר הימלר לטויבנר חופשה בת 14 יום ודרש להבהיר לו בשמו, שהוא (הימלר) "מצפה שטויבנר יוכיח בהתנהגותו בחזית שהוא ראוי לחנינה ויגלה תכונות חיוביות כפי שגילה במחנה העונשין".⁷¹

בשנתיים שהיה טויבנר עצור בדכאו חלו שינויים ניכרים במצבה של גרמניה הנאצית. הרייך של היטלר עמד לפני מפלה צבאית וראשיו החלו לגייס את שארית העתודות "למאבק האחרון", ובכללם גם עצורים במחנות העונשין של הצבא והס"ס ואפילו אסירי מחנות הריכוז. לאחר קבלת החנינה הועבר טויבנר לאחת מיחידות הוופן-ס"ס בחזית המזרחית ולקראת סוף המלחמה נפל בשבי הצבא האדום. בשנת 1949 השתחרר ממחנה השבויים וחזר לביתו ולמשפחתו.⁷²

אחרית דבר – המשפטים לאחר המלחמה

מסתבר שדווקא ההרשעה בבית הדין העליון של הס"ס והמשטרה עמדה לזכותו של טויבנר אחרי המלחמה ולא היה אפשר להעמידו לדין. אמנם בשנת 1959 נפתחו הליכים נגד טויבנר בעוון רצח יהודים, אולם בית המשפט בעיר ממינגן (Memmingen) החליט, כי אין להעמידו לדין כיוון שנשפט בעבר והורשע על מעשים הקשורים באותו רקע. רשויות המשפט של גרמניה הפדרלית התעלמו מן העובדה שטויבנר לא נשפט בעוון רצח יהודים, אלא הורשע בידי בית הדין העליון של הס"ס והמשטרה בגין הפרות משמעת, אי מילוי חובות המפקד וכיוצא בזה. השופטים פסקו שטויבנר אינו בר שיפוט משום שבחוקים ובהוראות שהוציאה ועדת הפיקוח של בעלות הברית (Kontrollrat) לאחר מלחמת העולם השנייה לא נתנה את דעתה על השאלה מה דינם של הפושעים כדוגמת טויבנר, שנשפטו בבתי דין של גרמניה הנאצית. השופטים בממינגן טענו שלזכותו של טויבנר עומד סעיף 103 של חוקת היסוד, שלפיו אין להעניש אדם פעמיים על אותה עברה (ne bis in idem). לפי אמות המידה של

⁷⁰ ראה TR-10/1080, Der SS-Richter beim Reichsführer-SS etc. (den 2.11.1942), אי"ש, TR-10/1080.

⁷¹ ראה TR-10/1080, Gnadesache Max Täubner, (den 16. Januar 1945), אי"ש, TR-10/1080.

⁷² ראה כתב אישום נגד רודולף ויסטהולץ, אי"ש, TR-10/752.

המשפט הגרמני, ניתן לחדש הליך משפטי שהסתיים זה כבר וקיבל תוקף חוקי רק אם הוא לטובתו של הנאשם.⁷³ ומאחר שהשופטים חששו שבנסיבות אלה יהיו הראיות לרעת החשוד בוטל המשפט על-פי סעיף 103.74

אמנם התביעה ערערה על ההחלטה של בית המשפט בממינגן והעניין נדון מחדש בבית המשפט המחוזי במינכן. ב- 31 באוגוסט 1960 דחה גם בית המשפט הזה את טענות התביעה כ"בלתי מבוססות" ואימץ את ההחלטה של הערכאה הנמוכה במלואה.⁷⁵ לבסוף פנה התובע הפדרלי הראשי לבית המשפט הפדרלי העליון וניסה לערער על החלטותיהן של הערכאות הנמוכות. ואולם לאחר דיון פרוצדורלי ממושך נשארו הדברים בעינם. כלומר בית המשפט העליון אישר במלואן את טענות בית המשפט המחוזי בממינגן, שלפיהן אין לשפוט את טויבנר משום שהורשע זה כבר והרשעתו הקודמת גם עלולה לפעול לרעתו. גם השופטים העליונים חזרו וציינו את ההחמצות, כביכול, בחקיקת ועדת הפיקוח של בעלות הברית. ואולם, קבעו השופטים העליונים, מאחר שלא ניתן לחוקק היום מעין "Lex Täubner" (חוק טויבנר) כדי לשנות את המצב, הוא איננו בר שיפוט.⁷⁶

הגישה הזאת של מערכת המשפט של גרמניה הפדרלית הביאה למצב אבסורדי. כ- 30 שנה לאחר שנגזר דינו של טויבנר התהפכו היוצרות. ב-1943, כשעמד טויבנר לדין שימשו פקודיו עדים, וב- 1973 הוזמן טויבנר להעיד בהליכים נגד אחד מפקודיו, מבלי שהיתה אפשרות להעמיד גם אותו לדין. ברור שבאותה עת כבר לא זכר טויבנר מה עוללה יחידתו בשטחים הכבושים של ברית-המועצות.⁷⁷

סיכום

העלתי כאן כמה סוגיות הקשורות לרצח יהודי ברית-המועצות שהיו להן גם השלכות על רצח העם היהודי באירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה. אנשי ס"ס מן הסדנה הניידת העומדים במרכז הדיון, היו לכאורה "אנשים פשוטים", בעלי מקצוע מיומנים, ועם זאת היו "רוצחים מרצון" וכמה מהם, כגון מקס טויבנר, אפילו רוצחי יהודים במוצהר שהכריזו על כוונותיהם מראש, בגלוי ובמפורש. הם רצחו על דעת עצמם ורובם מצאו הנאה סדיסטית במעשיהם.

⁷³ ראה החלטת בית הדין המחוזי בממינגן, 5 Js, Nr. 752/59.

⁷⁴ שם.

⁷⁵ ראה Beschluss des Oberlandesgerichts München, file Ws 467-60, 31 August 1960.

⁷⁶ ראה Max ... Bundesgerichtshof, 2 Ars 80/72, Beschluss in der Strafsache gegen den ... Täubner.

⁷⁷ ראה מכתב של התובע בבית המשפט המחוזי בשטוטגרט מ-31 במאי 1947, תיק Js 304/69, אי"ש, TR-10/791.

מן הנאמר לעיל משתמע שבנסיבות שבהן פעלו טויבנר ופקודיו ברור כיצד אדם פשוט נהיה לרוצח מרצון. המערכת בה פעלו עוררה דחפים אנושיים אפלים ועודדה לנהוג באלימות חסרת רחמים ביהודים. האנשים הפשוטים, כביכול, פעלו בהשראת רוח הזמן והיו לרוצחים מרצון, כי ידעו שהיטלר מתכוון להשמיד את כל היהודים וביקשו להיות "מעורבים" ולקחת חלק במה שראו כמשימה העיקרית בשליחות הפירר. מאחר שהמאמר אינו עוסק ביחסם של הגרמנים ליהודים, אין להסיק מסקנות מרחיקות לכת מן המקרה שהובא כאן, מה גם שטויבנר ואנשיו לא היוו לדעתי חתך מייצג של האוכלוסייה הגרמנית.

מתברר שעניין "פקודת הפירר" שבעבר הלא רחוק עמד במרכז ויכוח היסטוריוגרפי ער, עורר כבר בעת פרשת טויבנר מבוכה רבה, ודווקא בקרב ראשי מנגנון הרצח. אם ניתנה פקודה כזאת, נראה שהיתה מופשטת וכללית, אולי כפי שצוטטה בידי הימלר.⁷⁸ מכל מקום, "פקודת הפירר", כביכול, שימשה את הצדדים המעורבים בפרשה. טויבנר ואנשיו, בהסתמך על הפקודה, רצחו יהודים בדם קר, כעניין שבשגרה ומיזמתם האישית, מבלי לחשוש מכל השלכות שהן בגלל מעשיהם. גם הימלר מצדו היה זקוק ל"פקודת הפירר". בהסתמך על "פקודת הפירר" הפך הרצח השיטתי של העם היהודי בעיני הנאצים לערך עליון ומערכת השלטון כולה נרתמה להגשמת המשימה, כמובן בכפיפות להימלר שראה את עצמו כ"זכין בלעדי" של הפקודה. בזכות "פקודת הפירר" נתחזק מעמדו חיזוק של ממש והוא התקדם בסולם ההיררכי של השלטון הנאצי למדרגה גבוהה אחרי היטלר.⁷⁹ ועוד ייתכן שבעבור אדם חשדן וזהיר כל-כך כהימלר, נועדה "פקודת הפירר" גם לשמש אליבי בשעת הצורך כפי ששימשה את פקודיו אחרי המלחמה.

מקס טויבנר כאמור נשלח למאסר משום שבמהלך רצח היהודים, שביצע על דעת עצמו, עשה מעשים שלא היו לטעמו של הימלר. כדי לטפל במקרים כאלה, שהיו מבחינתו של הימלר מקרים חריגים, הוציא הימלר ב-26 באוקטובר 1942 את חוות הדעת שלו. זו נועדה לתת תשובה לשתי בעיות "בוערות" שיש להן קשר הדוק לרצח השיטתי של יהודי אירופה. מצד אחד היא נועדה להעניק להמוני אנשי הס"ס והמשטרה ולאנשי זרועות אחרות שעסקו מטעם הימלר ברצח המוני של יהודים, חסינות משפטית גורפת, גם באותם המקרים שהרוצחים נהגו באכזריות יוצאת דופן ופעלו על דעת עצמם. ומן הצד האחר באה חוות הדעת גם לטפל ב"חריגים" שרצחו יהודים "בלא פקודה וסמכות", ומתוך "הפרות חמורות של משמעת" (Manneszucht). מבחינה פורמלית היתה השפעתה של חוות הדעת מזערית ולא ידועים מקרים, מלבד המקרה של טויבנר, שאנשי ס"ס או אנשי משטרה הובאו לדין בעוון רצח יהודים בנסיבות כלשהן. לעומת זאת יש לחוות הדעת משמעות היסטורית חשובה, כי היא

⁷⁸ עדות בראוזה, איו"ש, TR-10/752, עמ' 9.

⁷⁹ Breitman, *Architect of Genocide*, pp. 325

ממחישה ביתר שאת את הנחישות המוחלטת שגילו הנאצים ב"פתרון הסופי" של השאלה היהודית.

מקור: שמואל אלמוג, דניאל בלטמן, דוד בנקיר, דליה עופר (עורכים), השואה: הייחודי והאוניברסלי, ספר יובל ליהודה באואר, יד ושם, ירושלים 2002, עמ' 61-84.